

УДК 342.7

**ДЕРЖАВНО-ІНСТИТУЦІЙНА СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ
УЧНІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ**
**THE STATE INSTITUTIONAL SYSTEM OF CONSTITUTIONAL RIGHTS ENSURANCE
FOR STUDENTS OF SOCIAL REHABILITATION INSTITUTIONS**

Оржаківська А.А.,

старший консультант

Інституту законодавства Верховної Ради України

Стаття присвячується аналізу забезпечення конституційних прав учнів навчальних закладів соціальної реабілітації, зокрема в аспекті діяльності спеціальних органів, основним функціональним обов'язком яких є забезпечення прав дітей, у тому числі зазначеної категорії.

Ключові слова: гарантії конституційних прав, права дитини, органи державної влади, учні навчальних закладів соціальної реабілітації.

Статья посвящается анализу обеспечения конституционных прав учащихся учебных заведений социальной реабилитации, в частности в аспекте деятельности специальных органов, главной функциональной обязанностью которых является обеспечение прав детей, в том числе указанной категории.

Ключевые слова: гарантии конституционных прав, права ребенка, органы государственной власти, учащийся учебного заведения социальной реабилитации.

The article is devoted to the analysis of constitutional rights ensurance for students of social rehabilitation institutions in particular as to the activity of special bodies whose main functional obligation is child's rights ensurance including abovementioned category.

Key words: guarantees of constitutional rights, children's rights, public authorities, students of social rehabilitation institutions.

Побудова демократичного суспільства в Україні неможлива без належного гарантування державою прав дитини як невід'ємної складової прав і свобод людини. Проблема забезпечення конституційних прав і свобод людини неодноразово ставала предметом наукових досліджень.

Загальнотеоретичні аспекти конституційного забезпечення прав людини висвітлювалися в наукових доробках знаних вітчизняних вчених-правників, як: С. Алексєєва, З. Антонюк, Н. Оніщенко, П. Рабиновича, В. Шаповала, О. Михайлюка, О. Боднар, І. Діра та інших.

Проблематиці прав дитини присвячували свої роботи: Н. Крестовська, С. Коталайчук, О. Марцеляк, Л. Ольховик, А. Радзівілл, М. Свистельніков, Н. Лєтова, Н. Бєседкіна, В. Абрамов.

Утім деякі питання залишаються малодослідженими, зокрема це стосується забезпечення конституційних прав учнів навчальних закладів соціальної реабілітації. Нині ці питання є вкрай важливими для України. Тож у цій статті автор пропонує дослідити гарантії та механізми забезпечення конституційних прав цієї категорії дітей з позиції діяльності відповідних державних органів.

У науковій літературі зустрічаються різні позиції щодо розуміння конституційних гарантій. Так, Михайлюк О. розглядає конституційні гарантії прав людини, як встановлені законодавцем і закріплені в Конституції країни обов'язки держави забезпечувати і захищати проголошені в Основному Законі права та обов'язки людини [1, с. 10].

Кравченко В. у своїй роботі визначає, що конституційні гарантії прав і свобод людини – це умови та засоби, що забезпечують ефективну реалізацію прав і свобод кожною людиною [2, с. 152]. Боднар О. досліджуючи гарантії права на особисту безпеку вказує, що ними є встановлені законом юридичні засоби забезпечення реалізації, охорони і захисту цього права [3, с. 11].

Зі свого боку, погоджуємося, що забезпечення реалізації прав людини, так само як і дитини покладає на відповідні органи чи посадових осіб зобов'язання щодо створення необхідних умов для втілення соціальних благ у щоденну практичну життєдіяльність конкретної особи з метою запобігання та унеможливлення (недопущення) їх порушень [3, с. 12].

Основним суб'єктом, на який покладається обов'язок щодо гарантування прав і свобод дитини є держава. Роль держави як головного гаранта прав і свобод дитини впливає зі змісту Конституції України, зокрема її статей 3, 22, 42, 49, 51 та інших. При цьому, як правильно вказують

вчені, ця функція реалізується за допомогою різноманітних правових засобів через систему органів державної влади [2, с. 153].

Що стосується забезпечення прав дітей, то поряд із головними органами державної влади, обов'язком яких є захист прав людини, створено і діє ряд спеціальних органів, основним функціональним обов'язком яких є забезпечення прав дітей, у тому числі і тих, які відносяться до категорії учнів навчальних закладів соціальної реабілітації.

До системи державних органів, діяльність яких направлена на забезпечення конституційних гарантій прав дитини відносяться: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства, суд, Генеральна прокуратура України, центральний орган, виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей та інші.

Верховна Рада України здійснює утвердження та забезпечення прав і свобод дитини через законодавчу діяльність (ст. 92 Конституції України). Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні (ст. 75 Конституції України). На неї покладається завдання законодавчого визначення та закріплення, по-перше, всієї сукупності прав і свобод, якими наділяється людина і дитина, по-друге, визначення системи захисту даних прав і свобод [4, с. 208-209].

Як орган державної влади Верховна Рада України захищає права і свободи людини і громадянина шляхом здійснення повноважень, покладених на неї згідно зі ст. 85 Конституції України. При цьому кожний народний депутат, як представник народу і державний службовець, який входить до конституційного складу Верховної Ради України, у межах своїх повноважень здійснює захист прав і свобод людини шляхом виконання покладених на нього посадових обов'язків.

Статтею 101 Основного Закону України передбачається, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Частина 3 ст. 55 конституції України встановлює, що кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної ради України з прав людини. Реалізація цього права та законодавчу основу інституту Уповноваженого з прав людини забезпечує Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [5]. Сферою його застосування є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини і грома-

дянина лише між громадянином України, незалежно від місця його перебування, іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами.

Принагідно зауважимо, що дослідниками неодноразово вказувалося на доцільність створення окремого інституту Верховної Ради України із захисту прав дітей, який би міг опікуватись особистою безпекою дитини, захистом прав і свобод, упроваджувати механізми запобігання залишенню дітей напризволяще або відмови від них фізіологічних батьків, припинення насильства над дітьми, що чиняться в сім'ї, суспільством, розробляти відповідні пропозиції щодо дотримання Конвенції ООН «Про права дитини», передбачивши відповідні зміни до Конституції України та чинного законодавства [3, с. 12]. Наразі в Україні такий інститут створено при Президентові України.

Відповідно до пункту 2 статті 102 Основного Закону України Президент України є гарантом прав і свобод людини і громадянина. З метою посилення в Україні забезпечення і захисту дітей 11 серпня 2011 року Президент своїм Указом затвердив положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини. Згідно з Положенням до обов'язків цього Уповноваженого входять моніторинг дотримання в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері, а також внесення Президентові пропозицій щодо припинення і запобігання порушень прав дітей. Уповноважений Президента України з прав дитини має здійснювати загально просвітницьку роботу, спрямовану на інформування населення про права і законні інтереси неповнолітніх.

Конституція України (ст. 55) проголошує, що права і свободи людини захищаються судом. 27 липня 2010 року набрав чинності Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Цей Закон визначає правові засади організації судової влади і здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод і законних інтересів людини. Судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції – Конституційний Суд України.

Крім того, національне законодавство та міжнародне право надають дитині різноманітні можливості для судового захисту своїх прав та інтересів. Цим правом неповнолітній може скористатися відповідно до свого конституційно-правового статусу та обсягу своєї загальної дієздатності.

Конституційні гарантії судового захисту конституційних прав дитини закріплені у нормах Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України, Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України, Кодексу законів про працю України, Законах України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» тощо.

Суди як органи державної влади зобов'язані своєчасно й дієво захищати права і свободи дитини шляхом розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення [7]. У цілому суди України мають забезпечувати відновлення порушених прав і свобод людини (дитини).

Разом із цим на сьогоднішній день в Україні доволі гостро стоїть проблема забезпечення конституційних прав дітей, насамперед тих, які опинилися в складних життєвих умовах або перебувають у конфлікті з законом. Зокрема, актуальною є проблема забезпечення конституційних прав неповнолітніх, які притягуються до кримінальної відповідальності.

Прийнятий Верховною Радою України 13 квітня 2012 року Кримінальний процесуальний кодекс України містить декілька новел, зокрема, і таких, які мають безпосереднє відношення до забезпечення конституційних гарантій прав і свобод дітей.

Так, частиною десятою ст. 31 цього Кодексу встановлено, що кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Таким чином, Кодекс встановлює вимоги щодо спеціалізації судів зі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Це також передбачено частиною третьою ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів».

Вважаємо, що запровадження такої спеціалізації сприятиме удосконаленню судового механізму захисту конституційних прав і свобод дитини у процесі кримінального судочинства. Така новела безперечно є позитивним зрушенням на шляху до запровадження системи відновного правосуддя в Україні стосовно неповнолітніх.

До числа державних органів, обов'язком яких є забезпечення і захист конституційних прав дитини відносяться і Генеральна прокуратура України. Пунктом 5 частини першої ст. 121 Конституції України визначено, що на прокуратуру покладено обов'язок здійснення нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Згідно зі статтею 4 Закону України «Про прокуратуру» [8], діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань, зокрема щодо гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина (п. 2 ч. 1).

Правозахисна діяльність прокуратури у сфері прав дітей регламентується наказами Генерального прокурора України, зокрема «Про особливості правоохоронної діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 21 червня 2011 р. № 3/1 гн.

Цим наказом визначено необхідність проведення перевірок законності перебування неповнолітніх у спеціальних установах, встановлено терміни проведення таких перевірок. Зокрема, встановлено режим перевірки у приймальниках-розподільниках для дітей – щомісяця; у притулках для дітей – щоквартально; у загальноосвітніх школах і професійних училищах соціальної реабілітації, центрах медико-соціальної та соціально-психологічної реабілітації, соціально-реабілітаційних центрах – не рідше одного разу на півріччя (пункт 3.1 Наказу).

Як свідчить практика, проведення перевірок у школах, училищах соціальної реабілітації прокурорськими працівниками зосереджується увага на наступних факторах: встановлення кількості учнів, які перебувають у закладі, виявлення випадків неправомірного залишення учнями закладу. В обов'язковому порядку перевіряється наявність і своєчасність оформлення, ведення особових справ вихованців. Перевіряються випадки поміщення дітей до дисциплінарних кімнат, встановлюються підстави та законність застосування до неповнолітнього вказаного заходу. Виявлення фактів незаконно утримувалися учнів у спеціальній установі. За необхідності вживаються заходи для відновлення порушених прав учнів (вихованців). Особлива увага приділяється дотриманню вимог законодавства з питань організації профілактичної та виховної роботи.

Додатково до прокурорських перевірок закладів соціальної реабілітації можуть долучатися уповноважені особи інших контролюючих органів, наприклад, санітарно-епідеміологічної служби, пожежної безпеки та інші.

Для забезпечення конституційних гарантій прав дитини (у тому числі учня навчального закладу соціальної реабілітації) на рівні держави створено спеціальну систему органів і установ діяльність яких направлена на забезпечення прав дітей. Завдання та мета цих установ регламентується Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Згідно зі ст. 1 цього Закону до зазначеної системи відносяться: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служби у справах дітей; уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ; приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Законом на органи і служби у справах дітей покладається широке коло обов'язків у частині захисту і забезпечення прав і свобод дитини. Наразі доцільно виокремити саме ті положення, які торкаються, насамперед, проблем забезпечення конституційних прав учнів навчальних закладів соціальної реабілітації.

Вважаємо також за необхідне розглянути положення чинного законодавства у частині забезпечення прав учнів шкіл, училищ соціальної реабілітації уповноваженими підрозділами органів внутрішніх справ. Службові обов'язки вказаних органів, визначені Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» за ними вказані підрозділи мають забезпечувати захист прав і свобод дітей. Особлива увага повинна зосереджуватися на відновленні прав дітей, які перебувають у складних життєвих умовах або є у конфлікті з законом.

Специфікою цих підрозділів, окрім забезпечення прав дитини, є ще й виконання функцій слідства у справах де фігурують неповнолітні, виявлення дітей з девіантною поведінкою, вилучення останніх із несприятливого середовища, проведенні роз'яснювальної роботи з метою профілактики злочинних проявів серед неповнолітніх.

У цьому контексті доцільно зупинитися на положенні Кримінального процесуального кодексу України яким встановлюється, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, у тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Крім того, законодавець визначив, що під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть у ньому участь, зобов'язані здійснювати процесуальні дії у порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (частина друга ст. 484 КПК).

Аналіз наведеного унормування дозволяє констатувати наявність певних зрушень у сфері відправлення правосуддя відносно неповнолітніх, зокрема на етапі досудового слідства та судового слідства. На доцільність перегляду законодавчого підходу у частині забезпечення прав дітей на всіх стадіях кримінального процесу неодноразово вказували науковці, правозахисники, громадські організації. Сьогодні ще рано говорити про ефективність вказаних заходів у частині забезпечення, оскільки необхідний певний час на їх реалізацію та здійснення професійного аналізу.

Серед іншого, обов'язок захищати права і свободи учнів закладів соціальної реабілітації безпосередньо покладається на школи і професійні училища соціальної реабілітації.

Враховуючи вище викладене, можна констатувати наступне. Сьогодні на державному рівні створена і діє розвинута система державних органів та інститутів із забезпечення конституційних прав і свобод дітей. У першу чергу, він проявляється у розгалуженій системі державних органів і законодавчому масиві, котрим неповнолітній дитині надається можливість захисту своїх прав і вибір юридичних засобів такого захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайлюк О. А. Проблеми забезпечення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. А. Михайлюк. – Київ, 2007. – 19 с.
2. Кравченко В. В. Конституційне право України / В. В. Кравченко. [Вид. 6-те, виправл. та доповн.] – К. : Атака, 2009. – 608 с.
3. Боднар О. Б. Конституційні гарантії особистої безпеки в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Б. Боднар. – Київ, 2011. – 18 с.
4. Права Людини / Ред. кол.: М. Буроменський, В. Євінтов, Л. Заблудська та ін. – К. : Право, 1997.
5. Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України № 776/97-ВР від 23.12.1997 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
6. Годованець В. Ф. Конституційне право України / В. Ф. Годованець. – К. : МАУП, 2005. – 360 с.
7. Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина. / Верховний суд України ; Постанова від 30.05.1997 №7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
8. Про прокуратуру : Закон України №1789-XII від 05.11.1991 р. (зі змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.